

До спеціалізованої вченої ради
Д 26.236.02 в Інституті держави і права
ім. В. М. Корецького Національної
академії наук України,
м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4

ВІДГУК

**офіційного опонента
на дисертаційну роботу
Чайковської Анастасії Володимирівни
«Правове врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з
обмеженою відповідальністю»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право**

Актуальність теми дослідження. Перехід України до ринкової моделі економіки стимулював розвиток громадянського суспільства та активне утворення і функціонування суб'єктів підприємницької діяльності. Поява нових економічних суб'єктів, незначний досвід корпоративного управління, нерозвинена корпоративна культура стали причинами виникнення і поширення конфліктів у корпоративній сфері, що, у свою чергу, негативно відбивається на розвитку економіки. Корпоративні конфлікти окрім того, що мають негативні наслідки для самого товариства, ще й опосередковано негативно впливають на інвестиційний клімат в країні та відтік капіталу.

Проблема корпоративних конфліктів у теорії цивільного права стоїть у одному ряду теоретичних проблем, при вирішенні яких правова наука неминуче стикається з особливим співвідношенням категорій суб'єктивного і об'єктивного в праві. З одного боку термін «корпоративний» вказує на суб'єктний склад правовідносин та об'єкт суперечки, з другого – конфлікт, як протиріччя між інтересами учасників, може бути об'єктивною категорією і вийти за межі його суб'єктивного сприйняття. Дискусія про сутність цієї категорії, співвідношення в цьому явищі об'єктивних і суб'єктивних начал ведеться у вітчизняній

цивілістиці вже протягом тривалого часу. Найчастіше корпоративний конфлікт розглядається в одному – прикладному ракурсі. Не додає визначеності питанням врегулювання корпоративних конфліктів і відсутність єдиної концепції розуміння їх сутності, упереджене ставлення до корпоративної культури, відсутність належного вирішення питань правового врегулювання узгодженості інтересів суб'єктів корпоративних відносин у нормотворчій практиці. Натомість, впровадження ефективної системи корпоративного управління дасть змогу впливати на корпоративні конфлікти шляхом вивчення їх природи, умов, причин, передумов, мотивів тощо, що, в свою чергу, сприятиме зменшенню невизначеності та ризиковості підприємницької діяльності. А формування науково обґрунтованих засад розв'язання вказаних проблем сприятиме адекватному нормативному регулюванню правових відносин, які виникають при попередженні, виникненні та вирішенні корпоративних конфліктів в товариствах з обмеженою відповідальністю.

Для удосконалення існуючого механізму врегулювання корпоративних конфліктів в товариствах з обмеженою відповідальністю, необхідним видається аналіз нормативно-правових актів, дослідження міжнародного досвіду, теоретичне осмислення досягнень правової доктрини та правозастосовної практики. Як з теоретичної, так і з практичної точки зору актуальним вбачається аналіз конфліктних аспектів процедури скликання та проведення загальних зборів, визначення поняттєво-термінологічного апарату в сфері корпоративних конфліктів, осмислення та обґрунтування порядку врегулювання конфліктів при здійсненні правочинів із конфліктом інтересів, укладенні корпоративного договору, виходу учасника зі складу товариства з обмеженою відповідальністю та відчуженні частки в статутному капіталі, напрацювання підходів до ефективного попередження та вирішення корпоративних конфліктів. Все це й створює необхідність проведення комплексного системного наукового дослідження правового врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю.

Актуальність рецензованої дисертації для вітчизняної цивілістичної доктрини посилюється з урахуванням того, що на сьогодні майже відсутні комплексні, системні дослідження правового врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю. Тому праця, в якій запропоновано науково-обґрунтовану концепцію правового врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю та на цій основі сформовано низку висновків, що спрямовані на розвиток не лише цивільно-правової доктрини, але й законодавства, принципів приватноправового регулювання корпоративних відносин, а також вдосконалення правозастосовної практики, є гідним внеском в розвиток науки цивільного права. Усе це дає підстави для висновку, що *тема рецензованої дисертації є актуальною* та має важливе *практичне значення*.

Ступінь обґрунтованості та достовірність наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації.

Усі структурні елементи дисертації та її основні положення є взаємоузгодженими, вони об'єднані в єдиній логічній і науково-виваженій концепції. Структура роботи видається теоретично обґрунтованою, відповідає поставленим завданням, об'єкту та предмету дослідження. За предметом дослідження обрана тема цілком відповідає проблематиці дисертаційних досліджень зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Аналіз дисертаційного дослідження дає підставу стверджувати, що мета, яку поставила перед собою здобувачка – наукове обґрунтування теоретичних засад правового врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю – загалом досягнута.

Дослідження ґрунтується як на здобутках класичної правової науки, так і на надбаннях сучасних цивілістів, а також зарубіжної доктрини (опрацьовано більше 10 іноземних джерел). У дисертації здійснено критичний аналіз національного законодавства та порівняльний аналіз досвіду зарубіжних країн.

Достовірність наукових результатів дослідження забезпечена використанням значного масиву джерельної бази (249 джерел) та аналізом матеріалів практики. Це засвідчує, що наукові положення і висновки дисертації та розроблені відповідно до них рекомендації щодо розвитку цивільного законодавства, яке регулює корпоративні відносини, і вдосконалення правозастосовної практики характеризуються *достовірністю та належним ступенем обґрунтованості*.

Новизна отриманих у дисертації наукових результатів та їх значення для науки цивільного права, правотворчої та правозастосовної практики.

У дисертації вирішено важливе для розвитку доктрини цивільного права нове наукове завдання: обґрунтовано теоретичні засади правового врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю. Всебічно досліджено категорію корпоративного конфлікту, правову природу корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю, їх правове врегулювання на стадії здійснення статутної діяльності товариством та на стадії припинення корпоративних відносин на основі аналізу українського та зарубіжного законодавства, вивчення правозастосовної практики у справах, пов'язаних із врегулюванням корпоративних конфліктів. Врешті, на доктринальному рівні сформовано концептуальні підходи до пізнання сутності корпоративного конфлікту та теоретичних засад правового врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю.

Теоретично обґрунтованим та таким, що співвідноситься із цивілістичною доктриною є висновок авторки про цивільно-правову природу корпоративних відносин. Управлінський характер таких відносин та використання імперативних прийомів їх регулювання, як основний аргумент, що наводиться на користь господарсько-правового характеру корпоративних відносин, не свідчить про таку їх природу. Управління є певним чином усталеною цивілістичною категорією, оскільки завдяки приватному праву уможлиблюється використання широкого спектру інструментів управління як систематичної, професійної діяльності, яка здійснюється засобами і з метою, що не суперечать закону або

іншим правовим актам. Натомість, у публічному праві управління є лише способом здійснення публічної влади. Щодо імперативних прийомів регулювання такої управлінської діяльності, то його використання при регулюванні приватних відносин є не тільки допустимим, а й обґрунтованим цивілістичною доктриною, виходячи із необхідності збалансування приватних та публічних інтересів з метою захисту економічно слабшого учасника відносин. Тому, віднесення дисертанткою корпоративних відносин, як комплексу цивільних майнових та немайнових відносин, що виникають із права власності на частку у статутному капіталі товариства, до предмету регулювання цивільного права є обґрунтованим (с. 15-17).

На основі аналізу законодавства та положень доктрини авторкою розроблено поняттєво-термінологічний апарат у сфері корпоративних відносин і корпоративних конфліктів. Зокрема, заслуговує на увагу наведене на с. 23 поняття корпоративного конфлікту як виду корпоративних відносин, що виникають у зв'язку з порушенням або створенням загрози порушення прав та/або інтересів учасників корпоративних відносин, за умови здійснення активних дій, з боку учасника права та/або інтереси якого порушенні або існує загроза їх порушення, з метою захисту своїх прав та/або інтересів. Виходячи з того, що загально словникове розуміння поняття «конфлікт» та напрацювання конфліктології вказують на щонайменше двох учасників для існування та розвитку конфлікту при зіткненні протилежно спрямованих тенденцій у свідомості окремого індивіда, доцільно підтримати позицію дисертантки, що конфлікту немає, якщо хоча і є порушення прав чи інтересів особи, але ця особа не сприймає таке порушення як привід до взаємної дії, не реагує на це порушення. І лише тоді, коли є реакція такої особи на порушення її прав чи інтересів, ситуація може розглядатися як конфліктна (с. 21-23). Імпонує також розмежування автором понять «корпоративний конфлікт» та «корпоративний спір» і розуміння останнього як однієї із можливих стадій вирішення корпоративного конфлікту за участю юрисдикційного органу (с. 36-37).

Позитивно сприймається позиція дисертантки щодо необхідності визначення на законодавчому рівні підстав відмови у скликанні загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю. Право відмови учасникам у скликанні загальних зборів товариства за їх ініціативою, будучи гарантією забезпечення інтересів самого товариства від дестабілізації його діяльності та зловживань учасників, має бути обмеженим шляхом закріплення у законодавстві підстав для такої відмови. Інакше це може призвести до розбалансування інтересів товариства та його учасників. Відповідно, доречними є запропоновані здобувачкою зміни до ч. 6 ст. 31 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» щодо закріплення переліку підстав відмови учасникам у скликанні загальних зборів товариства (с. 57-58), а також щодо встановлення граничного терміну проведення загальних зборів на вимогу учасників товариства (с. 59-60). Це дасть змогу уникнути частини корпоративних конфліктів, зокрема, при скликанні та проведенні загальних зборів товариства.

З позиції наукової значимості заслуговує на увагу позиція дисертантки щодо наділення міноритарних учасників товариства з обмеженою відповідальністю правом об'єднатися для набрання 10 відсотків з метою звернення до суду з похідним позовом для захисту прав товариства (с. 78).

Теоретичну цінність має висновок про недоцільність зведення предмета корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю лише до визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити чи продати частку в статутному капіталі (її частину) та випадків, коли таке право або обов'язок виникає. Доцільно підтримати позицію авторки, що широкий та відкритий перелік регулювання корпоративного договору сприятиме забезпеченню учасникам товариства з обмеженою відповідальністю значного простору для врегулювання своїх відносин за допомогою договорів (с. 98-107).

Окрему увагу приділено в дисертації проблемі правового врегулювання виключення учасника зі складу товариства з обмеженою відповідальністю.

Позитивно, зокрема, оцінюється позиція дисертантки щодо доцільності неврахування частки померлого при прийнятті рішень загальними зборами товариства і при вирішенні інших питань, а не тільки тих, що пов'язані зі вступом спадкоємців та суміжних з ними, які виникають при здійсненні статутної діяльності до вирішення питання щодо вступу / не вступу спадкоємців до товариства. Це дасть змогу запобігти конфліктним ситуаціям до прийняття рішення з цього питання (с. 165-168).

Позитивно сприймається і досить широке використання судової практики, у тому числі й міжнародної, з питань врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю. Це додатково ілюструє практичну цінність такого дослідження та достатність і достовірність його емпіричної бази. Таке використання судової практики дало змогу авторові зробити аргументовані висновки та запропонувати зміни і доповнення до чинного законодавства.

Результатом розробки проблеми правового врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю є запропоновані авторкою зміни та доповнення до Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», що відображені в Додатку Д до дисертації (с. 219-238).

Загалом у рамках стислого аналізу рецензованої дисертації неможливо охопити всі наукові здобутки її авторки; абсолютна більшість положень новизни заслуговують на підтримку; достатньо аргументованими є низка інших наукових тез та висновків дослідження; викликають інтерес з точки зору їх новизни, наукового та практичного значення низка ідей, висловлених у дисертації, які не відображені у висновках та положеннях новизни.

У цілому зміст роботи засвідчує комплексний та системний підхід до дослідження, фахове вирішення завдань дисертації та її наукову новизну. Положення, які винесені на захист, за змістом відповідають зазначеним в дисертації та авторефераті рівням наукової новизни (уперше, удосконалено, дістало подальшого розвитку), а їх науковий рівень та вся дисертація в цілому

відповідає рівню кандидатської дисертації з наукової спеціальності, за якою робота подана до захисту.

Аналіз дискусійних положень дисертації та основні зауваження.

Разом з тим, позитивно оцінюючи проведену наукову роботу, необхідно зазначити, що дисертаційне дослідження містить низку положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, які є дискусійними, або які доцільно додатково обґрунтувати у процесі публічного захисту роботи.

1. Пропонуючи внести зміни до ст. 45 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», дисертантка покладає на особу, заінтересовану у вчиненні правочину, обов'язок протягом двох днів письмово поінформувати товариство про наявність у неї такої заінтересованості, направивши інформацію про ознаки заінтересованості. Думається, що для досягнення визначеності при виконанні такого обов'язку мають бути пояснені ознаки заінтересованості. Окрім того, видається доцільним також і закріплення права учасника на вчинення правочину з товариством за умови, що такий правочин є справедливим для товариства з обмеженою відповідальністю.

2. Вказуючи у роботі на недостатню урегульованість істотних умов корпоративного договору, що створює невизначеність для учасників товариства, та пропонуючи внести зміни до ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», авторка остаточно не завершила та не визначила *свою* концепцію істотних умов корпоративного договору. Виходячи із запропонованої нею редакції ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» можна зробити висновок, що до істотних умов корпоративного договору нею відноситься строк корпоративного договору. Втім, незрозумілою залишається її позиція щодо, наприклад, умов або порядку визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити чи продати частку у статутному капіталі (її частину); випадків, коли таке право чи обов'язок виникає. Це істотні умови корпоративного договору? Якщо так, то чи є потреба ще визначити якісь умови як істотні?

3. Аналізуючи у підрозділі 3.1 «Правове врегулювання виходу учасника зі складу товариства з обмеженою відповідальністю та відчуження частки у статутному капіталі» ч. 2 ст. 21 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» дисертантка зазначає, що відчуження частки (частини частки) та надання її в заставу лише за згодою інших учасників обмежує права учасника щодо реалізації своєї частки і є неправомірним. Аргументує свою позицію авторка тим, що це суперечить ч. 1 ст. 21 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», яка гарантує право учасника товариства відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам. Втім, обмеження права – це зменшення матеріального змісту основних прав, «стиснення» у вигляді загальної заборони носієві права вчиняти певну дію щодо належного йому об'єкта. Видається, що відчуження частки (частини частки), надання її в заставу за згодою інших учасників не зменшує матеріального змісту цього права, а в ч. 2 ст. 21 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» йдеться про умову реалізації цього права. Відтак, не доцільно розглядати згоду інших учасників на відчуження частки (частини частки) та надання її в заставу як позбавлення учасника можливості розпоряджатися своєю часткою. Тим більше, що ця норма має диспозитивний характер.

4. Потребує додаткового уточнення позиція дисертантки в питанні обов'язкових вимог щодо змісту заяви про вихід зі складу учасників товариства з обмеженою відповідальністю. Авторська позиція зводиться до того, що заява обов'язково має містити прізвище та ініціали учасника, розмір його частки у статутному капіталі товариства, дату з якої учасник має намір здійснити реєстраційні дії та спосіб отримання учасником виплат (номер рахунку тощо). Доцільним також є зазначення у заяві про вихід наміру учасника провести реєстрацію змін самостійно або клопотання про проведення таких дій товариством. Крім того, необхідним є зазначення учасником у заяві про

згоду/незгоду учасника на заміну сплати грошових коштів за вартість частки отриманням іншого майна (п. 12 положень новизни, с. 138-139). Хотілося б почути додаткову аргументацію на користь такої авторської позиції та доцільність (недоцільність) закріплення таких вимог на рівні Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Проте, висловлені зауваження не торкаються концептуальних положень дисертаційного дослідження, у своїй більшості стосуються дискусійних проблем, не применшують належного рівня рецензованого дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та на її наукову і практичну цінність.

Оцінка змісту дисертації, її оформлення, стилю викладення думок, її завершеності та самостійності виконання.

Результати дослідження оформлені у вигляді рукопису дисертації відповідно до нормативних вимог, які діють щодо оформлення наукових робіт такого рівня; робота виконана українською мовою у науковому стилі.

Тема рецензованої дисертації, її зміст, як і зміст автореферату та наукових праць, опублікованих за цією темою, відповідають науковій спеціальності, за якою робота подана до захисту.

Дисертація є цілісною, завершеною за змістом, самостійною науковою працею, що містить теоретично обґрунтовані *новітні наукові результати*, які у своїй сукупності розв'язують важливу для цивілістики наукову проблему щодо правового врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю. Результати дослідження мають конкретне *практичне значення*: можуть бути використані у навчальному процесі у вищій школі при викладанні курсу цивільного права та спеціальних цивільно-правових дисциплін (корпоративне право, актуальні проблеми цивільного права та ін.), для впорядкування законодавства, що регулює корпоративні відносини, для вдосконалення правозастосовної практики.

Повнота викладення основних положень дисертації в роботах, опублікованих авторкою, та оцінка ідентичності змісту автореферату та дисертації.

Наукові положення дисертації апробовані відповідно до нормативних вимог у 8 працях у фахових наукових виданнях, у тому числі 2 – у зарубіжних виданнях та виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз та 6 виступах на науково-практичних конференціях, що забезпечило відкритість результатів дослідження А. В. Чайковської для наукової громадськості протягом тривалого часу.

Зміст автореферату повністю відбиває головні результати дослідження, є *ідентичним* до основних положень дисертації, які *повністю висвітлені в наукових публікаціях* за темою дисертації у фахових наукових виданнях.

Загальні висновки по дисертації.

Дисертація Чайковської Анастасії Володимирівни на тему «Правове врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю» є самостійним завершеним науковим дослідженням, у якому отримані нові, самостійні науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення конкретної для науки цивільного права задачі, а саме обґрунтування теоретичних засад правового врегулювання корпоративних конфліктів в товариствах з обмеженою відповідальністю.

Викладені в дисертації рекомендації та конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України є теоретично обґрунтованими та аргументованими.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист, належним чином відображені у наукових статтях, які були підготовлені та опубліковані авторкою дисертації, кількість і якість яких відповідає вимогам щодо публікації основних положень дисертацій на здобуття наукових ступенів у фахових виданнях. Зміст дисертації відповідає науковій спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Зміст автореферату повною мірою відображає структуру, хід дослідження, основні положення і висновки дисертації. Автореферат не містить положень, що не увійшли до основного змісту дисертації.

Вищезазначене дає підстави для висновку, що дисертація Чайковської Анастасії Володимирівни на тему «Правове врегулювання корпоративних конфліктів у товариствах з обмеженою відповідальністю» відповідає вимогам п. 10 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету
культури і мистецтв

М. М. Великанова

«01» вересня 2020 р.

*Згідно з М. М. Великановою
засвідчую
уважний секретар
Київського національного
університету культури
і мистецтв*

Г. А. Раїсманж